

Anna Kołodziej-Pikor (Częstochowa)

Problem poznania i ochrony zbiorowisk leśnych Rezerwatu „Góra Zielona” koło Częstochowy oraz wykorzystanie tego materiału w nauczaniu przedmiotu: Środowisko społeczno-przyrodnicze

Na przestrzeni wieków stosunek człowieka do lasu uległ zasadniczym przemianom. Na początku człowiek żył pod jego opieką. Później wyzwolił się spod tej opieki i ruszył do walki z lasem. Jeszcze później stał się jego bezwzględny eksploratorem, aby z kolei roztoczyć nad lasem całkowitą opiekę. Dzisiaj las stanowi przedmiot gospodarki, jest uznawany za ogromne dobro społeczne (Grochowski 1959).

Obecnie czyni się duże starania o zachowanie, jeśli nie całych kompleksów leśnych, to przynajmniej najcenniejszych ich części. W tym celu tworzy się parki narodowe i rezerwaty przyrody. Wiele gatunków flory i fauny obejmuje się ochroną prawną.

Wśród rezerwatów przyrodniczych znajdujących się na Wyżynie Częstochowskiej jednym z najcenniejszych obiektów jest rezerwat leśny „Zielona Góra”. Teren ten zalicza się do ładniejszych miejsc w pobliżu Częstochowy. Z tego względu licznie odwiedzają go ludzie szukający wypoczynku. Przybywają tu również dzieci i młodzież szkolna w celu uzupełnienia swych wiadomości przyrodniczych (wycieczki biologiczne).

Niestety, odpoczywający w rezerwacie wycieczkowicze nie zawsze zachowują się według ogólnie przyjętych zasad. Z literatury wynika, że teren omawianego rezerwatu jest zdewastowany (Dudziak, Gut, Krzywoń 1955, Kowalewski 1973). Szczególnie odnosi się to do grotty, która położona jest od północno-wschodniej strony wapiennego wzgórza. Jej ściany są całkowicie zniszczone przez wandalizm „turystów”. Duże szkody w runie leśnym wyrządzane są przez rozpalanie ognisk, kaleczenie starych buków, zaśmiecanie, a także wydeptywanie naturalnego nalotu drzew, co w znacznym stopniu utrudnia odnawianie się lasu.

Dodatkowe zagrożenie dla rezerwatu „Zielona Góra” stanowi rozwijający się w jego sąsiedztwie przemysł hutniczy. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez naukowców z Uniwersytetu Śląskiego (Celiński, Wila 1974–1975): „emitowane z kominów fabrycznych pyły i szkodliwe gazy powodują osłabienie żywotności drzew, co ujawnia się w postaci nekrozy i wczesnego żółknięcia liści ...”.

Biorąc pod uwagę walory przyrodnicze rezerwatu: rośliny i zwierzęta chronione oraz zespoły geologiczne, należy zastanowić się nad pogłębieniem opieki nad

tym obiektem. Ważną rolę do spełnienia ma tu nadleśnictwo oraz inne czynniki i organy odpowiadające za ochronę przyrody. Nie bez znaczenia jest tu również postawa każdego z nas. Należy strzec tego skarbcza przyrody, aby mogły z niego korzystać następne pokolenia.

„Strzec go może każdy, przez należyty stosunek do przyrody, przez dokarmianie zwierząt zimą, przez niełamanie i niewyrywanie roślin pozostających pod ochroną, przez roztaczanie opieki nad jaskiniami, przez nierozpalanie ognisk i nieśmiecenie ...” (Markiewicz 1963).

Pierwotnie lasy zajmowały prawie cały obszar naszego kraju. Obecnie stanowią zaledwie 30% jego powierzchni (Burakowska 1979). Mimo to odgrywają bardzo ważną rolę w szacie roślinnej Polski. „Dla człowieka lasy mają bardzo duże znaczenie gospodarcze, zdrowotne – i jeśli można tak określić – duchowe” (Traczyk 1969).

Zbiorowiska leśne w znacznym stopniu wpływają na zmiany klimatu. Wytwarzają one swój specyficzny mikroklimat, zwany klimatem lokalnym, fitoklimatem lub ekoklimatem (Obmiński 1978). W lesie temperatura jest bardziej wyrównana niż na przestrzeniach otwartych (średnia roczna temperatura powietrza w lecie jest w nim o 0,5°C niższa, zaś w zimie o 0,4 °C wyższa od średniej rocznej temperatury naszego kraju). Natomiast w glebie leśnej wahania temperatury są dwa razy mniejsze niż w glebie terenów bezleśnych (Tołpa, Radomski 1974). Dzięki temu lasy, a zwłaszcza ich większe komponenty, przyczyniają się do łagodzenia klimatu okolicznych agrocenoz, osiedli oraz większych aglomeracji miejskich (Obmiński 1978).

Zespoły leśne znacznie hamują pęd wiatru, co chroni przyległe tereny przed szkodliwym działaniem silnych wiatrów mroźnych lub suchych. Hamowanie ruchów powietrza przyczynia się do zwiększenia ilości opadów atmosferycznych.

Lasy zatrzymują duże ilości wody opadowej, szczególnie w runie leśnym i ściółce. Ponadto znaczną część wody magazynuje gleba leśna spulchniona przez korzenie roślin. Dzięki temu lasy są zbiornikami zaopatrującymi w wodę źródła rzek. Duże znaczenie pod tym względem mają zwłaszcza lasy górskie. Utrzymują one przez cały rok równomierny dopływ wody do rzek i dzięki temu podtrzymują stan wód na niżu (Tołpa, Radomski 1974).

Zadrzewienia i lasy spełniają bardzo ważną rolę w okresie topnienia śniegów i w czasie długotrwałych deszczów. Zatrzymują duże ilości wody, chronią przed lawinami (lasz górskie) i powodziemi. Jednocześnie zapobiegają spłókiwaniu gleb, czyli erozji wodnej. Są jednym z najlepszych środków utrwalania wydm, górskich zboczy i brzegów rzek. Przyczyniają się także do uproduktywnienia rozmaitych nieużytków. Tak więc lasy wytwarzają środowisko odpowiednie dla szybkiego i prawidłowego przebiegu procesów glebotwórczych (Grochowski 1959).

Dodatkowe walory lasów to ich wpływ na skład powietrza. Szczególnie ważną rolę odgrywają tu zespoły leśne sąsiadujące z ośrodkami przemysłowymi. Pochłaniają one szkodliwe emisje pyłów oraz gazów przemysłowych i spalinowych. Utrzymują we względnej równowadze proporcje między tlenem i dwutlenkiem węgla.

Lasy stanowią również bazę rekreacyjną i turystyczną. Z uwagi na swoje wartości zdrowotne i krajoznawcze zapewniają ludziom możliwość wypoczynku oraz

powrotu utraconych sił (Grochowski 1959, Laskowska 1962). Są miejscem bezpośredniego kontaktu człowieka z przyrodą. Kontakt, który wyzwala szereg wrażeń estetycznych, rozwija i ubogaca człowieka. Często lasy są skupiskami wymierających już gatunków roślin i zwierząt. Stanowią ogromny skarbiec przyrody, chronionej przez człowieka w postaci parków narodowych, rezerwatów i pomników przyrody.

Wyżyna Częstochowska jest jedną z wyżyn rozmieszczonych na obszarze Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej, będącej częścią Wyżyny Małopolskiej. Jej powierzchnia wynosi 1,299 km² (Kondracki 1978).

Wyżyna obejmuje teren doliny Przemszy i Szreniawy na południu, aż po przełom Warty pod Częstochową na północy. Typowymi elementami krajobrazu Wyżyny Częstochowskiej są liczne pasma i zgrupowania skalistych wzgórz w większości położonych w poprzek grzbietu Wyżyny. Występujące tu formy wzgórz są bardzo urozmaicone. Często mają charakter stromych kop, których cokoły pokryte są piaszczystymi utworami, a szczyty zwieńczone malowniczymi wychodniami skał. W granicach Wyżyny znajdują się liczne małe pustynie zajmujące suche obniżenia i kotliny. Ze względu na te charakterystyczne elementy krajobrazu Wyżyna Częstochowska zwana jest „kraią skalistych wzgórz i piaszczystych pustyń” (Michalik 1974).

Do przemian krajobrazu Wyżyny w znacznym stopniu przyczynia się: stały rozwój przemysłu, eksploatacja terenu oraz wzmożony ruch turystyczny. Czynniki te powodują również szybkie wyniszczenie przyrody, której poszczególne elementy stanowią charakterystyczne bogactwo tego regionu.

*

Od nauczania początkowego oczekuje się obecnie stosowania wielu różnorodnych metod, form i środków, kompensujących braki środowiska rodzinnego w zakresie stymulowania aktywności poznawczej dzieci 7-, 10-letnich oraz wzbudzanie w nich ciekawości, zainteresowań i motywacji do poznawania świata. Istnieje wciąż potrzeba zintensyfikowania pracy dydaktyczno-wychowawczej pod kątem uruchomienia różnorodnych czynności dziecka. Są to przede wszystkim czynności odkrywcze i badawcze oraz projekcyjne i kreacyjne. Czynności tego rodzaju są szczególnie kształtujące ze względu na zawarty w nich duży ładunek poznawczy i emocjonalny, jak również ze względu na ich właściwości wiedzotwórcze i postawotwórcze (Hemmerling 1982).

Szkoła razem z nauczaniem czytania, pisania i liczenia daje dzieciom znajomość świata. Dostarcza im nowych pojęć, które niezbędne są do kształtowania schematów struktur poznawczych. Dziecko musi poznać i zrozumieć świat, który staje się coraz bardziej złożony i skomplikowany. Świat ten jednak funkcjonuje według określonych praw przyrody i prawidłowości społecznych, kształtują się coraz to wyższe ewolucyjne formy życia. Wiedza i znajomość faktów, praw, zjawisk i procesów z dziedziny przyrodniczej i społecznej należą do dziedziny poznania, która w planie nauczania propedeutycznego nosi nazwę: środowisko społeczno-przyrodnicze (Gutowska 1982).

Przedmiot ten został wyodrębniony z programu nauczania języka polskiego klasy pierwszej i drugiej. Jego podstawowym zadaniem jest ukierunkowanie nauczania na czynności najbardziej wartościowe poznawczo i emocjonalnie oraz wzmacnianie tych czynności (Hemmerling 1982).

Realizacja programu środowiska społeczno-przyrodniczego ma sprzyjać opanowaniu przez uczniów dużej liczby pojęć, o różnym poziomie uogólnienia. Stanowi to podstawę myślenia, rozumienia tekstów popularnonaukowych i przygotowanie do nauki różnych przedmiotów w klasach starszych (Gutowska 1982).

Cele nauczania wyodrębnione w programie środowiska społeczno-przyrodniczego dotyczą wszystkich dziedzin kształcenia wielostronnego, to jest rozwoju intelektualnego, społeczno-kulturalnego, estetycznego, fizycznego i zdrowotnego. Zakłada się więc harmonijny rozwój cech instrumentalnych (spostrzegawczość, myślenie, uwaga, pamięć) i kierunkowych (postawy, poglądy, motywy, zainteresowania) (Lelonek 1984).

W zależności od charakteru celów (cele naczelnne, cele operacyjne) różny jest stopień ich ogólności. Niektóre cele na szczeblu nauczania początkowego realizowane są tylko częściowo. Stanowią one niejako wstęp do celów realizowanych w klasach wyższych, w programach różnych przedmiotów. Inne cele są w całości osiągane w programie nauczania początkowego, lecz jest ich stosunkowo mało (Gutowska 1982).

Ogólne jak i szczegółowe cele kształcenia stanowią kryterium doboru i tworzenia struktury treści społecznych i przyrodniczych. Ze względu na celu poznawcze i kształcące treści społeczno-przyrodnicze służą zaspokajaniu potrzeb poznawczych związanych z opanowaniem wiedzy i pojęć o otaczającej rzeczywistości społeczno-przyrodniczej. Chodzi tu o tworzenie postaw orientacyjnych oraz fundamentu wiedzy i umiejętności niezbędnych dla dalszego kształcenia. W doborze treści uwzględnia się również kryterium społeczno-wychowawcze oraz właściwości biopsychiczne dziecka (Hemmerling 1982).

Główną ideą treści programowych środowiska społeczno-przyrodniczego jest uczenie poznawania świata, budzenie i zaspokajanie ciekawości oraz potrzeby poznania i rozumienia tajemnic życia oraz sensu istnienia. Zakres tematyki tego przedmiotu obejmuje treści z różnych dziedzin kształcenia, jak biologia i geografia, fizyka i chemia, historia, wychowanie społeczne, zdrowotne i higiena. Układ treści programowych nie przypomina systematycznego ujęcia poszczególnych przedmiotów szkolnych. Bardzo często te same treści opracowywane są na poziomie wyższym, ale w szerszym zakresie i innym układzie. Jest to bardzo ważne, gdyż zapobiega powstawaniu schematów myślowych i pozwala na lepsze funkcjonowanie wiadomości ucznia.

Treści kształcenia społeczno-przyrodniczego, dotyczące różnych dziedzin wiedzy, uporządkowane zostały w postaci tak zwanych „działów tematycznych”. Obejmują one węzłowe i istotne zagadnienia społeczno-przyrodnicze, zasób pojęć społeczno-przyrodniczych oraz przyczynowo-skutkowe związki, a także zależności genetyczne, funkcjonalne i strukturalne poznawanych faktów i zjawisk (Hemmerling 1982).

Program nauczania środowiska społeczno-przyrodniczego w klasie trzeciej obejmuje następujące działy tematyczne:

- „Na polach uprawnych”,
- „Las jako zespół biologiczny”,
- „Zbiorniki wodne i ich mieszkańcy”,
- „Komunikacja”,
- „Polska – nasza Ojczyzna”.

Treści zawarte w wymienionych działach tematycznych są częściowo nowe. Większość jednak to powtórzenie oraz rozszerzenie zagadnień poznanych już w klasie pierwszej i drugiej. Treści zawarte w tym dziale są opracowaniem i podsumowaniem zagadnień występujących dotychczas w różnych działach tematycznych. Są one zintegrowane i skorelowane z treściami wychowawczymi oraz estetycznymi.

Wyniki realizacji celów i treści kształcenia społeczno-przyrodniczego formułowane są przez program nauczania w kategorii osiągnięć uczniów. Podstawową drogą dochodzenia uczniów do uświadomienia sobie i zrozumienia elementarnych praw organizacji życia społecznego i przyrodniczego jest odkrywanie przyczyn, odkrywanie związków, porównywanie i uogólnianie faktów, zjawisk, procesów. W konsekwencji prowadzi to do rozwoju myślenia i rozumowania. Odkrywanie dokonuje się głównie przez czynności badawcze (umysłowe i praktyczne), takie jak: formułowanie problemu i hipotez oraz ich weryfikowanie poprzez spostrzeganie i obserwacje, doświadczenie, pomiar i eksperyment (Gutowska 1982, Hemmerling 1982).

Istotą nauczania środowiska społeczno-przyrodniczego jest inspirowanie i zachęcanie uczniów do dokonywania odkryć na miarę ich możliwości, skłanianie do wysuwania przypuszczeń, co do określonych problemów, a następnie tworzenie warunków do ich doświadczalnego sprawdzenia (Lelonek 1984). Dziecko prowadzone przez poszczególne etapy pełnego procesu poznawczego, to jest od poznania zmysłowego przez poznanie umysłowe i od niego do działania, ma możliwość kolejnego przybliżenia oraz bardziej adekwatnego zrozumienia najistotniejszych problemów życia społecznego i przyrodniczego (Hemmerling 1982).

Bibliografia

- Brandys J., Mielczarek W., *Częstochowa i okolice. Przewodnik. Sport i Turystyka*, Warszawa 1982.
- Burakowska E., *Las*, KAW, Warszawa 1979.
- Kupisiewicz Cz., *Podstawy dydaktyki ogólnej*, PWN, Warszawa 1980.
- Lelonek M., *Kształtowanie pojęć z przyrody nieożywionej w nauczaniu początkowym*, WSiP, Warszawa 1984.
- Myczkowski K., *Zielona szata ziemi*, PAN, Kraków 1972.
- Skalska B., Skalski A., *Walory przyrodnicze województwa*, Zielona Góra, „Nad Wartą” 1989 nr 1.